

УДК 330.3:378.1

*О. В. Куклін, д-р екон. наук, доцент,
Черкаський державний бізнес-коледж*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто актуальне за сучасних умов становлення економіки знань питання вдосконалення економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів. Визначено основні заходи, спрямовані на вдосконалення економічної моделі вищої освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний механізм функціонування вищої освіти, диверсифікація джерел фінансування, якість вищої освіти.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается актуальный в современных условиях становления экономики знаний вопрос усовершенствования экономического механизма функционирования высших учебных заведений. Автором определены основные мероприятия, направленные на усовершенствование экономической модели образования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический механизм функционирования высшего образования, диверсификация источников финансирования, качество высшего образования.

ANNOTATION. The question of improvement of the economic mechanism of functioning of higher educational institutions that is urgent in modern conditions of forming of knowledge economy is considered in the article. Author determines main measures directed on improvement of economic model of higher education.

KEY WORDS: economic mechanism of functioning of higher education, diversification of sources of financing, quality of higher education.

Постановка проблеми. Сучасна практика функціонування освітніх систем в країнах світу свідчить про зміни в підходах до організації та управління, про відхід від ідеї централізованої організації системи вищої освіти. Підвищення ролі вищих навчальних закладів (ВНЗ) у реалізації економічної функції освіти неминуче актуалізує питання їх автономії, що можлива лише на основі децентралізації, яка передбачає посилення незалежності установ, секторів і механізмів таким чином, щоб підвищити їх гнучкість в

адаптації до змін середовища. Пріоритет надається реальним принципам саморегулювання, свободи і гнучкості закладів освіти. Відхід від методів жорсткого адміністрування не повинен означати послаблення регулюючої ролі держави, яка має визначити стратегію розвитку національної освіти, механізми гарантування високої якості освітніх послуг на основі визначених стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування та фінансування вищої освіти є об'єктом дослідження таких відомих зарубіжних і вітчизняних учених, як Ф. Альтбах, Н. Барр, Т. Боголіб, А. Віфлеємський, А. Гриценко, В. Єрошін, І. Каленюк, Т. Клячко, П. Куліков, В. Луговий та ін. Разом з тим, ретельного доопрацювання потребують питання вдосконалення економічної моделі вищої освіти відповідно до головних викликів сучасності.

Метою статті є визначення концептуальних засад трансформації економічного механізму функціонування ВНЗ в умовах становлення економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Економічний механізм функціонування вищої освіти полягає в сукупності організаційно-економічних форм господарювання основних суб'єктів освітньої діяльності (їх класифікуємо за критеріями управління, фінансування і власності), методів та інструментів державного регулювання діяльності закладів вищої освіти, стратегії розвитку системи вищої освіти, що забезпечує системне функціонування та виконання суспільних функцій усією сферою вищої освіти. Він поєднує з одного боку — сукупність усіх ВНЗ, а з іншого — органи управління освітою, які на основі певних принципів, стратегічних установок, форм і методів впливу забезпечують функціонування перших як суб'єктів освітньої та господарської діяльності. До того ж, функціонування закладів освіти здійснюється в контексті досягнення певних результатів: особистісних, мікроекономічних і макроекономічних. Узагальнену схему економічного механізму функціонування системи вищої освіти подано на рис. 1.

Ефективність функціонування вищої освіти значною мірою визначається системою управлінських відносин між керівними ланками та суб'єктами діяльності. Якщо раніше ця система характеризувалася адміністративним, жорстким підходом, то з переходом до ринкової економіки управління вищої освітою

здійснюється вже на інших принципах: колегіальності, автономії навчальних закладів, суттєвої ролі громадськості тощо. Тим не менше, гарні декларовані принципи не завжди мають відпрацьовані механізми реалізації. Так, згідно Закону України «Про освіту» на освіту обов'язково має виділятися не менше 10 % національного доходу, але ж ця норма не виконується і за це ніхто не несе відповідальності. Тривалий час викладачам не виплачується заробітна плата на рівні середньої по промисловості, тільки у 2005 році (тоді як закон був прийнятий у 1993 році) почалося виконання передбачених ст. 57 Закону «Про освіту» виплат надбавок за вислугу років і допомоги на оздоровлення.

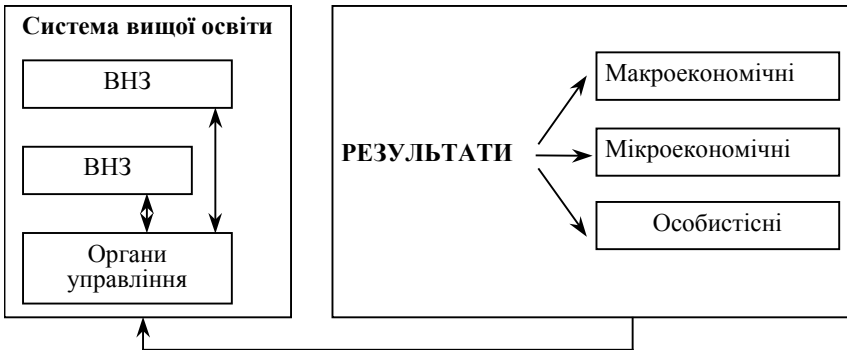

Рис. 1. Схема економічного механізму функціонування системи вищої освіти

Перехід до нових принципів функціонування вищої освіти потребує впровадження елементів прозорості та відповідальності, як щодо уряду, так і щодо суб'єктів господарювання. Відповідальність уряду за виконання своїх функцій щодо управління в царині освіти стане реальною тільки з появою інших суб'єктів цього процесу, і в першу чергу — громадськості, представниками якої можуть виступати професійні об'єднання викладачів, науковців, громадські рухи, жіночі організації та ін. Досвід багатьох країн світу (США — найкращий приклад) свідчить, що непередзвітність, непрозорість і безвідповідальність уряду за освітню політику поступово буде долатися з реальним включенням цих

суб'єктів у процес управління. У США сьогодні понад 14 млн студентів коледжів та університетів мають можливість здобути вищу освіту за рахунок федеральних грантів. Міністерство освіти США має такі основні програми фінансової допомоги студентам: Федеральні гранти Пелла; Федеральні гранти додаткових освітніх можливостей; Федеральна програма праця-навчання; Федеральні Перкінсівські позики; Державні стимулювальні студентські гранти; Федеральні прямі позики; Федеральні позики на сімейну освіту [1, с. 167]. На жаль, в Україні громадські організації у даний момент ще не виступають реальними суб'єктами управління освітою.

Рівень освіченості громадян стає одним із найважливіших параметрів, який характеризує конкурентоспроможність національної економіки, її здатність і перспективи розвитку. Таким чином, головним завданням держави в сучасних умовах стає підвищення рівня освіченості населення.

Реформа системи вищої освіти в Україні, яка зумовлена зміною парадигми освіти, визначеної новою філософією освіти, передбачає суттєві зміни в цілях, змісті освіти, формах, методах організації та функціонування освітньої діяльності. Перед сучасною вищою освітою стоїть стратегічна мета виховання нової особистості, здатної забезпечити не тільки власну життєтворчість, а й розумну життєдіяльність інших людей, держави і всієї планети. Загальноцивілізаційні принципи сучасної вищої освіти передбачають створення умов для цілеспрямованого гармонійного розвитку людини в сучасному суспільстві, призначення якої не зводиться тільки до робочої сили.

В умовах ринкової економіки з'являються нові, альтернативні державній форми освіти, за сприяння яких вища освіта почала розглядатися як товар, тобто як послуга, яку можна придбати на умовах платності. Безумовно, питання про оплату й доступність освіти має соціальне та політичне забарвлення. Воно має вирішуватися у демократичних правових межах з урахуванням можливостей держави. Саме ці можливості визначають відносини, що формуються між державними та приватними навчальними закладами. Одним з найважливіших чинників є розширення фінансових можливостей тих, хто одержує освітні послуги. Без цього функціонування платного сектора в освіті буде вкрай ускладнене.

Стратегія розв'язання цієї проблеми повинна будуватися на засадах стимулювання, вирівнювання, поліпшення умов для на-

вчальної діяльності ВНЗ усіх форм власності відповідно до кращих європейських зразків.

У ринковій економіці навчальний заклад, як державний, так і ні, є багатопрофільною організацією, тому позабюджетна діяльність державних навчальних закладів набуває особливого значення, причини чого можуть бути виражені у такому:

- недостатність бюджетного фінансування вищої освіти, що обумовлює особливу необхідність розширення доходів від позабюджетної діяльності як важливого фактора виживання та розвитку вузів;

- комерційна діяльність вузів є не тільки необхідною, такою що покликана кризовим станом вищої школи в умовах перехідного періоду, а загальносвітовою тенденцією та об'єктивною закономірністю розвитку вищої освіти у світі в цілому;

- внаслідок мінливості вимог ринку праці зростає потреба в освіті протягом всього життя, тобто — в додатковій, другій вищій освіті, в постійному підвищенні кваліфікації, що здійснюється, як правило на платній основі.

- підвищення частки платної освіти в системі державної вищої школи по низці спеціальностей, які користуються підвищеним попитом, що потребує особливої уваги в умовах підвищення конкуренції з боку недержавних навчальних закладів.

Чинне законодавство, а саме Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами», дозволяє кваліфікувати ці послуги в наступних основних напрямках:

- 1) сфера освітніх послуг: навчання студентів на контрактній основі, підготовка аспірантів, докторів, придбання другої вищої освіти, плата за наукові консультації, курси, лекторії тощо;

- 2) науково-виробнича діяльність: мале підприємство (венчурні фірми, інноваційна діяльність), спільне виробництво, договірна науково-дослідницька робота, консалтингова діяльність;

- 3) комерційна діяльність: надання послуг і виконання робіт у сфері споживчих, транспортних і житлово-комунальних послуг, видання навчальної та науково-популярної літератури, надання послуг у сфері міжнародного співробітництва [2, с. 3].

У сучасній літературі і в освітньому просторі також є поняття «відкритий» вищий навчальний заклад. Найчастіше відкриті університети пов'язуються з задоволенням різноманітних, не пов'язаних з виробничою діяльністю потреб та інтересів людей у

галузі освіти. Ці вузи орієнтовані та організовані на кошти позабюджетного фінансування при вищих навчальних закладах у співробітництві із засобами масової пропаганди, де, за досвідом британського, чи японського відкритого університету, люди опановують знання для розширення власного загального та професійного світогляду. Відкритий університет Великої Британії (The Open University) у жовтні 2006 року запустив проект OpenLearn, який надає учням і викладачам безкоштовний і відкритий доступ до освітніх ресурсів у будь-якій країні світу [3].

Стрімкий розвиток так званої «альтернативної» системи навчальних закладів із недержавною формою власності, зниження бюджетного фінансування державної системи освіти, в остаточному підсумку призвели до зменшення державного монополізму, виникнення змагальності і конкуренції на ринку освітніх послуг взагалі й у системі вищої освіти зокрема. Особливо це характерно для платної освіти. Реальна ситуація в цьому секторі полягає в тому, що пропозиція перевищує платоспроможний попит. Це породжує гостру конкуренцію, боротьбу за абітурієнтів. Це не погано само по собі, бо надає можливість вибору освітньої стратегії, але, всупереч законам ринку, призводить не до зниження вартості, а подекуди до зниження вимог до абітурієнтів, і як наслідок — до зниження якості самої освіти.

Успіх у цій конкурентній боротьбі також значною мірою обумовлюється іміджем навчального закладу, його престижністю, яка складається з багатьох факторів, таких як професорсько-викладацький склад, ступінь репрезентації ВНЗ у науковій роботі, матеріально-технічна база, наявність корпоративної культури, традицій, історії розвитку, виховної роботи тощо.

Визначальною мірою престижність навчального закладу залежить не тільки від факту працевлаштування випускників, адже багато приватних навчальних закладів знаходять власним випускникам роботу. Імідж ВНЗ значною мірою залежить від кар'єрної успішності його випускників на ринку праці, що, у свою чергу, обумовлюється якістю підготовки фахівців. Гострі дискусії з приводу якості освіти у державних і недержавних навчальних закладах, а також платних і безкоштовних освітніх послуг ведуться серед фахівців з освіти постійно, але довести жодну точку зору не вдається, бо і тут, і там існують певні загрози та протиріччя.

На нашу думку, викликає серйозну стурбованість посилення соціально-економічної нерівності між бідними та багатими гро-

мадянами. Одним з чинників посилення соціального розшарування може стати і нерівноправний доступ до якісної освіти, який детермінується у тому числі й таким параметром як ціна освітніх послуг. Ситуація в ціноутворенні не залишається стабільною в освіті: спочатку динамічне зростання приватних ВНЗ у 90-х роках зумовило високу вартість навчання в цих закладах, але з 2000 року переважає інша тенденція. Державні ВНЗ, користуючись організаційно-правовою та економічною підтримкою Міністерства освіти та уряду, загалом змогли повернути свій високий авторитет. І тепер спостерігається протилежна тенденція: вартість освітніх послуг у державних закладах нерідко є набагато вищою, ніж у приватних, які намагаються завоювати ринок демпінговими цінами. Це свідчить про перенасичення ринку, але не означає, що державний чи приватний сектор може необґрунтовано вважатися економічно ефективнішим, якісно кращим і більш соціально справедливим [4].

Диверсифікація джерел фінансування вищої освіти певним чином впливає на сам механізм функціонування ВНЗ. Необхідність управління різними потоками фінансових ресурсів, що поступають у навчальний заклад з різних джерел, вже потребує не тільки правової основи, а й ускладнює функції їх фінансових менеджерів. Проявом цього стало розширення підприємницької діяльності навчальних закладів. У США провідні ВНЗ перетворюються на солідні фінансові корпорації, що володіють значними фінансовими портфелями та інвестують кошти в різні підприємницькі проекти. Набуває поширення розширення штату співробітників з фандрайзінгу для того, щоб вони активно вмовляли випускників робити пожертви, а фонди і корпорації — надавати гранти. Державні заклади запускають амбіційні фандрайзінгові кампанії [5, с. 492].

Національною доктриною розвитку освіти в Україні окреслено стратегічні завдання випереджувальної інноваційної розбудови національної системи освіти і науки як основи розвитку особистості, суспільства, нації і держави. Перехід від «підтримуючої» до інноваційної освіти має спиратися на результати фундаментальних досліджень, які повинні бути достатньо прогностичні і системні. Всебічний науковий супровід і широкомасштабна дослідницька робота в галузі економічної, управлінської, психологічної, соціологічної та інших наук мають забезпечити комплексне вивчення процесів розвитку людини та формування її

професійної компетентності в усій різноманітності форм її діяльності.

Національна доктрина розвитку освіти визначила, що економіка освіти має створити сталі передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу. Основними заходами, спрямованими на вдосконалення економічної моделі освіти, на нашу думку, мають стати:

- поліпшення технології формування видатків державного та місцевих бюджетів на освіту;
- удосконалення системи кількісних і якісних показників для нормування зазначених видатків;
- розроблення диференційованих стандартів інфраструктурного забезпечення навчальних закладів різних типів;
- вироблення та запровадження диференційованих нормативів витрат на здійснення діяльності навчальними закладами;
- запровадження змішаного фінансування інноваційних проєктів у галузі освіти, зокрема створення і впровадження механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;
- проведення органами управління освітою моніторингу інвестування навчальних закладів;
- удосконалення правового підґрунтя для приватного фінансування діяльності навчальних закладів.

На особливу увагу заслуговує опрацювання сучасних технологій навчальної і педагогічної діяльності, які базуються на використанні найновіших досягнень психологічної науки, вікової фізіології, соціології та інших наук про людину, нових інформаційних технологій, враховують різноманітності індивідуальних відмінностей і здібностей молоді та дорослих. Це дозволить здійснити перехід до особистісно зорієнтованої вищої освіти на основі пошуку оптимальних індивідуальних шляхів задоволення освітніх потреб і якнайповнішого розкриття можливостей особистості, мотивації її неперервної освіти.

Пріоритетом наукових досліджень є розробка інформаційних і комунікаційних технологій, визначення їх ролі в розвитку єдиного освітнього простору країни, використання для освітнього процесу — як традиційного, так і більш сучасного, із залученням можливостей Державного агентства з інвестицій та управління національними проєктами України та поки що єдиного напрямку

«Відкритий світ». Важливою складовою цього напрямку є дослідження із формування навчального середовища: розробка нового покоління засобів навчання для різних типів навчальних закладів, створення програмного продукту для комп'ютерно-орієнтованих систем і технологій, підручників і навчальних матеріалів на електронних носіях [6].

Нагальною є потреба здійснення вагомих досліджень з економіки вищої освіти. У нашій країні такі проблеми досліджуються недостатньо. Треба розвивати цей напрям наукового знання, адже саме економіка вищої освіти обґрунтовує місце, роль та механізм впливу освіти на стан і розвиток економіки. Вища освіта може стати дієвим фактором росту економіки суспільства, але тільки при наявності відповідного економічного способу, механізму її функціонування.

До першочергових проблем належить наукове обґрунтування й конкретизація поняття «якість вищої освіти», опрацювання принципів і методик вимірювання навчальних досягнень студентів, порівняльної оцінки рівня вищої освіти в українській і зарубіжній школах. Має бути опрацьована також чітка система об'єктивних критеріїв оцінки ефективності і якості роботи ВНЗ різних типів та форм власності.

Висновки. У вищій освіті утверджується відкритість і демократичність управління. Цей процес має супроводжуватися науково-методичними, аналітико-прогностичними, моніторинговими дослідженнями стосовно всіх рівнів управлінської діяльності. Мало дослідженими є проблеми економіки вищої освіти. Необхідно створити науковий фундамент для здійснення радикальних змін у фінансуванні вищої освіти, продуманої диверсифікації джерел фінансування, удосконалення нормативного методу фінансування з елементами фінансування на основі результатів діяльності ВНЗ, розширення господарської автономії університетів, створення сучасної системи нормування і оплати праці у ВНЗ та ін.

Головною проблемою в галузі фінансування є різний підхід до розподілу державних ресурсів між навчальними закладами, що виконують однакові суспільні завдання. Модель фінансування має забезпечити конкурсний розподіл коштів державного бюджету відповідно до потреб суспільства та ринку праці, базуючись не на підпорядкуванні, а на якості навчання та ефективності використання ресурсів.

Література

1. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України : Монографія / За заг. ред. В. І. Лугового. — К. : Пед. преса, 2009. — 384 с.

2. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності: Постанова КМ України від 27.08.2010 р. № 796. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-П>.

3. Teaching and learning at the OU. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.open.ac.uk>.

4. *Каленюк І. С.* Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія // І. С. Каленюк, О. В. Куклін. — К. : Знання, 2012. — 315 с.

5. *Котлер Ф.* Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Карен Ф. А. Фокс, [пер. з англ.]. — К. : УАМ, Вид. Хімджест, 2011. — 580 с.

6. Національний проект «Відкритий світ». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ow.org.ua/company>.

Статтю подано до редакції 30.04.12 р.

УДК 914.6:332.15

*О. В. Ольшанська, канд. екон. наук, доцент,
завідувач кафедри регіональної економіки,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РАЙОНОФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано основні результати досліджень вітчизняної та зарубіжної науки з проблем районоформування. Визначено основні проблеми встановлення рангу та виділення мережі економічних районів в Україні. Обґрунтовано перспективні шляхи вдосконалення схеми економічного районування з урахуванням сучасних тенденцій регіонально-просторового розвитку господарства України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний район, районоформування, адміністративно-територіальний поділ, регіонально-просторова організація господарства, регіональна політика.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы основные результаты исследований отечественной и зарубежной науки по проблемам районоформирования. Определены основные проблемы установ-